

Дорохов Р. П.,

ад'юнкт кафедри філософії права
та юридичної логіки Національної
академії внутрішніх справ

РОЛЬ ПРАВОВИХ ЦІННОСТЕЙ У ПРОЦЕСІ ВДОСКОНАЛЕННЯ НОРМОТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Досліджено проблему ціннісного підходу в нормотворчості та його значення для вітчизняного правознавства. Сформульовано ідею методологічного оновлення теоретичної юриспруденції. Зроблено висновок про вплив правових цінностей на процес удосконалення нормотворчої діяльності.

Ключові слова: мораль; право; етика; ціннісні аспекти нормотворчої діяльності; аксіологія права; правова система.

Исследована проблема ценностного подхода в праве и его значение для отечественного правоведения. Сформулирована идея методологического обновления теоретической юриспруденции. Сделан вывод о влиянии правовых ценностей на формирование и развитие правовой системы общества.

Ключевые слова: мораль; право; этика; ценностные аспекты нормотворчества; аксиология права; правовая система.

The article is devoted to the problem of the valued approach in a right and his value for domestic jurisprudence. The idea of methodological update of theoretical jurisprudence is formulated. A conclusion is done about influence of legal values on forming and development of the legal system of society.

Keywords: moral; law; ethics; valued aspects of law; valued of law; legal system.

В умовах швидкого розвитку суспільних відносин в різних сферах соціально-економічного життя виникає гостра необхідність їх правового регулювання за допомогою нормативних актів. Велика кількість підзаконних актів створюється на відомчому рівні, що обумовлює необхідність детального розгляду юридичної техніки їх створення і аксіологічного впорядкування.

Метою дослідження є обґрунтування можливостей застосування аксіологічного підходу до аналізу нормотворчої діяльності, а звідси – обґрунтування значення ціннісних складових нормотворчості для розвитку правових інститутів і правової системи суспільства загалом.

Осмислення нормотворчості через призму ціннісного підходу, увага до проблеми ціннісного наповнення нормотворчої

діяльності обумовлює необхідність звернення до самостійного кола питань, яке інтегрує в собі складова частина філософії права – аксіологія права.

Рефлексія нормотворчої діяльності як соціокультурного феномена буде ефективною лиш при умові застосування аксіологічного підходу. Нормотворчість – важливий засіб повноцінного опрацювання в правовій нормі правових цінностей. Проте вона – не просто інструмент. Нормотворчість виступає також самостійною цінністю культури, яка посідає гідне місце серед інших її цінностей. Вивчаючи нормотворчу діяльність, слід аналізувати й питання про правові цінності та принципи, дослідженням цих важливих проблем займається аксіологія права, що є однією з основних складових філософії права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Протягом останніх десятиліть українські філософи постійно звертаються до аксіологічної проблематики. Можна послатися на дослідження В. А. Василенка, А. А. Ручки, О. О. Бандури, В. С. Бакірова, М. С. Бургіна, В. І. Кузнецова, М. В. Попова та інших авторів.

Для більш ґрунтовного осягнення філософських витоків аксіологічного підходу, що використовуються в методологічних проблемах юриспруденції, велике значення мають праці з філософії права, філософської антропології, аксіології, історії філософії українських авторів М. М. Алексєєва, Є. І. Андроса, Л. В. Баєвої, В. А. Бачиніна, А. К. Бичко, І. В. Бичка, М. Г. Братасюк, М. О. Булатова, А. М. Дондюка, А. М. Єрмоленка, К. К. Жоля, Г. А. Заїченка, В. П. Загороднюка, Г. П. Ковадло, С. В. Куцупал, Т. В. Розової, О. М. Соболя, Л. А. Солонько, М. М. Підлісного, В. Г. Табачковського, Н. В. Хамітова, В. А. Чефранова, В. І. Шинкарука, В. І. Шубіна та ін. На основі праць вищезгаданих авторів змістовно досліджувалися різновиди аксіологічного підходу, а також тенденції у світоглядній реальності, що призвели до широкого використання аксіологічного підходу у методології юриспруденції. В межах цих та інших досліджень формується цілий спектр концепцій теоретичного рівня та ставиться питання про інтеграцію, синтез цих теоретичних побудов і створення єдиної теорії цінностей. Тут зрештою повинні знайти своє місце всі різноманітні концепції, що склалися як у розвитку філософського пізнання, так і в різних конкретних галузях науки, незалежно від того, в чому полягає суть їхніх предметів.

Окремі питання ціннісних аспектів права і правової аксіології досліджували такі вітчизняні та зарубіжні вчені, як В. М. Братасюк [2], А. А. Козловський [3], М. І. Козюбра [4],

С. І. Максимов [5], П. М. Рабінович [6], В. М. Селіванов [7], Д. А. Керимов [8], О. В. Мартишин [9], М. Г. Марчук [10], Н. Неновски [11] та інші. Разом з тим, у площині дискурсу ціннісних значень та вимірів нормотворчої належної уваги методологічному потенціалу аксіологічного підходу не надавалось, в т.ч. і у практично-прикладному значенні, тобто у безпосередньому впливі ціннісних основ права на розвиток нормотворчої діяльності.

Водночас, у працях всіх наведених авторів роль аксіологічного підходу в осмисленні нормотворчої діяльності не стала предметом окремого дослідження, не було розкрито низку філософських та філософсько-правових засад, функцій та різновидів, розуміння яких мають фундаментальне значення для пізнання сутності нормотворчої діяльності. Разом з тим, залишається актуальним питання про евристичні можливості аксіологічно-гносеологічного підходу в різноманітних видах правового пізнання, зокрема у філософсько-правовому та порівняльно-правовому пізнанні [1, с. 49].

Отже, виходячи із мети дослідження, необхідно визначити, що аксіологічний (ціннісний) підхід до нормотворчої діяльності – це загальна стратегія дослідження, що визначає розгляд нормотворчості крізь призму її відповідності певним цінностям, що можуть забезпечувати належний рівень ефективності нормотворчої діяльності та бути підвалиною, від якої залежить дієвість нормотворчого процесу. Відповідно, провідні (основоположні) принципи нормотворчості доцільно визначати як “змістовні моральні цінності-стандарты”, які підтверджують “своєрідну “конвергенцію” природного й позитивного права”, а також приводять до необхідності визнання їхнього специфічного синкретичного характеру, до їхнього розгляду як специфічної соціонормативної форми, в якій втілюється єдність права і моралі. Такий підхід протистоїть жорсткому позитивізму, який характеризується прагненням вилучити ціннісні й соціально-змістовні засади з числа правових. Відхід від легістсько-позитивістської методології вимагає розгляду принципів нормотворчості у відповідності із конкретно-історичною системою цінностей.

Система правового забезпечення управління органами внутрішніх справ представляє собою сукупність законів та підзаконних нормативних актів, які створюють правове поле для функціонування органів внутрішніх справ, а саме: міжнародні правові акти, пов'язані з правоохоронною діяльністю, Конституцію України, закони України, укази Президента України та постанови Кабінету Міністрів України, які визначають статус

системи органів внутрішніх справ, основні напрями її діяльності та ін., а також відомчі нормативні акти у формі наказів, директив, настановлень, положень, статутів, правил, інструкцій.

Усю нормативну базу, якою керується система органів внутрішніх справ, можна також умовно поділити на зовнішню, яка створюється за межами системи ОВС (Конституція, закони та постанови Верховної Ради, укази та розпорядження Президента України), постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України), але до творення якої система ОВС має пряме відношення, безпосередньо розробляючи або беручи участь у розробці проектів тих чи інших нормативних актів, і внутрішню, тобто відомчу нормативну базу, якій за своєю питомою вагою належить значне місце. Про доцільність такого підходу до визначення нормативної бази діяльності органів внутрішніх справ України свідчить, наприклад, і структура Інструкції з організації і порядку здійснення нормотворчої діяльності МВС України, яку можна умовно поділити на дві частини, перша із яких присвячується підготовці проектів законів України, указів Президента України та постанов Кабінету Міністрів України, а друга – розробці відомчих нормативних актів [12].

Нормотворчість являє собою правову форму управлінської діяльності МВС України та УМВС, УМВСТ, яка здійснюється суворо у межах їх компетенції, на основі і на виконання законів та підзаконних актів, її основне призначення полягає у створенні правового підґрунтя управління, тобто правових норм, які встановлюють, змінюють або відміняють правові відносини, що визначають зміст управлінської діяльності й надають їм загальнообов'язкової сили.

Крім того, нормотворчість у системі МВС України слід аналізувати як процес створення відомчих нормативних актів при відповідному забезпеченні технологій їх підготовки та прийняття.

Нормотворча діяльність МВС України та його органів на місцях є конкретною формою управління суспільними відносинами. Вона полягає не тільки в заповненні прогалин правового регулювання, що виникають у результаті недостатньої реалізації нормотворчої спроможності. Така діяльність ґрунтується насамперед на свідомому створенні правомочним органом можливості більш повного регулювання відносин у певній галузі управління.

Нормотворча діяльність має своїми цілями забезпечити:

а) юридичне регулювання існуючих у галузі відносин та їх правове закріплення;

б) забезпечення процесу формування нових відносин, відсутніх у поточний момент, але бажаних чи необхідних з погляду виконання стратегічних, перспективних завдань;

в) ліквідацію відносин та ситуацій, що гальмують становлення нових прогресивних тенденцій.

Названі цілі забезпечуються діяльністю в двох основних напрямках:

а) правовою організацією галузі управління, що передбачає юридичне оформлення завдань, компетенцій, функцій, організаційної структури всіх ланок даної системи;

б) правовою організацією здійснення функцій управління кожною її ланкою з нормативним визначенням форм, методів та прийомів найбільш оптимальної та ефективної діяльності системи.

При широкому трактуванні нормотворчості проблема досягнення гармонії між принципами нормотворчості і правовою нормою означає не що інше, як досягнення ідеального рівня узгодженості між правом і законом. У цьому сенсі ідея включення правових принципів (як відображених у законі, так і таких, що не отримали в ньому віддзеркалення) до змісту права співзвучна концепції “широкого” розуміння права. Її реалізація дає змогу в сучасних умовах оцінити відповідність чинного законодавства принципам нормотворчої діяльності: справедливості, демократизму, законності, науковості та професіоналізму, гуманізму, зв’язок з практикою, поєднання інтересів суспільства та особи, відповідальності за порушення правил нормотворчого процесу, гармонізації національного законодавства України з європейськими стандартами.

Окремо варто наголосити на великому значенні принципів нормотворчості для розуміння (тлумачення) оціночних понять: наприклад, добросовісність та розумність, публічний порядок, вкрай не вигідні умови, ощадливе ведення робіт та ін. Як відомо, використання цих понять зумовлюється потребою у збереженні правом можливості пристосовуватися до різноманітних фактичних обставин, а також необхідністю існування “шпарин” для безпосереднього проникнення до права панівних суспільних ціннісних уявлень [13, с. 224].

Кожний нормативно-правовий акт має бути втіленням цінностей права. Тому проблема перенесення цінностей права в правові норми набула вагомого соціального значення. По-перше, правові норми об’єднують дані уявлення у правову систему. В результаті цього об’єднання уявлення про справедливість набувають характеру загальної обов’язковості, спираються на силу і авторитет держави, водночас, підвищуючи моральну

цінність самої правової системи. По-друге, правові норми сприяють широкому розповсюдженню відповідних ідей про справедливість серед населення держави.

Ієрархія цінностей деталізується при розробці окремих законів і відображається у правових нормах. Нормативно закріплені правові цінності впроваджуються у всі сфери суспільних відносин. Водночас нормативно-правовий акт повинен, в ідеалі, забезпечувати реалізацію справедливості в суспільних відносинах, які регулюються ним.

Існує декілька шляхів закріплення правових цінностей в юридичній нормі. Найпростіший з них – їх безпосередня фіксація в нормативно-правовому акті. Однак, коли правові цінності прямо не згадуються в нормативно-правовому акті, вони можуть закріплюватися в ньому в різних формах:

- у вигляді рівності між учасниками суспільних відносин;
- шляхом встановлення певного співвідношення між правами і обов'язками;
- за допомогою визначення відповідного характеру цілей і засобів правових норм;
- шляхом індивідуалізації санкцій.

Неодноразово деякі послідовники позитивістського праворозуміння підкреслюють, що норми права в своєму розвитку повинні випереджати моральні норми. Подібне твердження неправильне. Право ніколи не відривається від моралі у своєму розвитку, не випереджає її і не відстає від неї, але воно може випереджати або відставати від тих або інших норм, що перебувають у суперечності з іншими нормами моралі.

Коли мова йде про з'ясування аксіологічного виміру норми права, то понад усе повинно стояти питання, наскільки справедливі правові цілі й правові засоби, які закріплюються в юридичних нормах.

Нормотворчу діяльність доцільно аналізувати як єдність мети і засобу, тобто мета це те, заради чого прийнята правова норма, а засіб, у такому контексті, це як правова норма повинна реалізовуватися. Правова норма є метою, що реалізувалася, але тільки тоді, коли в правовій нормі і з її допомогою мета отримує офіційне визнання. Як відомо, юридична норма встановлює права й обов'язки учасників суспільних відносин. Тому правильно буде досліджувати подібні права і обов'язки, а також те, що виникає унаслідок їхнього здійснення, а також цілі, які ставить суб'єкт нормотворчості. Тим часом одна з даних цілей, тобто найближча мета, в її реалізованій формі може виступати як засіб стосовно віддаленої, перспективної мети засобом, у зв'язку з чим виникає питання, наскільки справедливі вибрані засоби.

Проте перед практикою стоять й інші проблеми: чи завжди справедлива мета виправдовує вибрані для її досягнення засоби, чи допустимий результат, який може бути отриманий за допомогою застосування протиправних засобів?

Отже, обрання морально виправданих засобів, допустимих при правовому регулюванні конкретних видів суспільних відносин, було і залишається важливим завданням нормотворчості. Проте мають місце випадки, коли проблема справедливості правової норми зводиться лише до проблеми справедливої мети.

При оцінці цілей нормотворчості необхідно у всіх випадках враховувати і засоби їхнього здійснення. Крім того, при оцінці засобів, слід з'ясувати цілі, яким вони служать. У цьому випадку знаходить віддзеркалення той факт, що цілі і засоби не існують окремо один від одного. По суті, осмислення нормотворчості з позиції аксіологічного підходу спрямоване проти спотворення, деформації правових норм, реальних, адекватних з погляду їхнього впровадження, але не обґрунтованих з аксіологічної точки зору.

Таким чином, аксіологічний підхід до аналізу відомчої нормотворчої діяльності має проявлятися, перш за все, в тому, що виокремлюється ієрархічна система цінностей, принципів та деталізується механізм їхнього впливу на нормотворчу сферу. Водночас, доцільно враховувати наявність аксіологічного чинника нормотворчої діяльності, що представляє собою конкретно-історичну систему цінностей суспільства, яка впливає на розробку, прийняття, зміну або скасування нормотворчого акта, а також позначається на виявленні потреби у правовому регулюванні. Реалізація аксіологічного підходу дозволяє зрозуміти, що ефективність відомчої нормотворчої діяльності в цілому значною мірою залежать від ціннісної орієнтації, на якій вона базується.

Підбиваючи підсумки нашого загального огляду аксіологічної рефлексії нормотворчої діяльності, слід ще раз звернути увагу, що сучасний рівень правового забезпечення системи органів внутрішніх справ не відповідає реальним потребам системи і що аксіологічний підхід до розвитку нормотворчої діяльності реалізується ще недостатньо повно.

На сучасному етапі розвитку Української держави виникає необхідність підвищення якості і ефективності дії відомчих підзаконних актів, які є результатом відомчої нормотворчості. У зв'язку з цим особливу увагу слід звернути на юридичну техніку відомчої нормотворчості. Так, дослідження юридичної техніки відомчої нормотворчості заповнить прогалину як в теорії права,

так і практичній діяльності суб'єктів відомчої нормо творчості. Визначення юридичної техніки відомчої нормо творчості допоможе виробити і стандартизувати певні рекомендації, правила створення і впорядкування відомчих підзаконних актів, необхідних в діяльності правоохоронних органів в процесі виконання ними своїх визначальних функцій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бандура О. О. Правознавство у системі наукового знання: аксіологічно-гносеологічний підхід : [моногр.] / Бандура О. О. – К. : Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2010. – 272 с.
2. Братасюк В. М. Інтелектуальний консенсус епохи і розвиток правового мислення / В. М. Братасюк // Проблеми філософії права. Т. 1. – К. – Чернівці : Рута, 2003.
3. Козловський А. А. Право як пізнання. Вступ до гносеології права / Козловський А. А. – Чернівці : Рута, 1999.
4. Козюбра М. І. Місце філософії права в системі суспільствознавства (до питання про дисциплінарний статус філософії права) / М. І. Козюбра // Проблеми філософії права. Т. 1. – К. – Чернівці : Рута, 2003.
5. Максимов С. И. Правовая реальность: опыт философского осмысления / Максимов С. И. – Х. : Право, 2002.
6. Рабінович П. М. Трансформація методології вітчизняного правознавства: досягнення і проблеми / П. М. Рабінович // Юридична Україна. – 2003. – № 1.
7. Селіванов В. М. Право і влада в сучасній Україні: методологічні аспекти / Селіванов В. М. – К. : Видав. дім “Ін Юре”, 2002.
8. Керимов Д. А. О предмете и функциях философии права / Керимов Д. А. // Теория государства и права. Философия права : материалы конф. – Йошкар-Ола, 1999.
9. Мартышин О. В. О концепции учебника теории государства и права / О. В. Мартышин // Государство и право. – 2002. – № 8.
10. Марчук М. Г. Ціннісні потенції знання / Марчук М. Г. – Чернівці : Рута, 2001.
11. Неновски Н. Право и ценности / Неновски Н. – М. : Прогресс, 1987.
12. Про заходи щодо удосконалення нормотворчої діяльності МВС України: наказ МВС України від 22 трав. 1992 р. № 285.
13. Быдлински Ф. Основные положения учения о юридическом методе. Ч. 2 / Быдлински Ф. ; пер. с нем. // Вестник гражданского права. – 2006. – № 2. – Т. 6. – С. 185–226.